

ANTROPONIMLARDA MILLIY-MADANIY KODNING AKS ETISHI

Melibayeva Sohiba

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU doktoranti
melibayevasohiba1893@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15243816>

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroponimlarning milliy-madaniy kod masalasi, xususan antroponimlarda milliy-madaniy kodning aks etishi haqida ma’lumotlar berilgan. O‘zbek antroponimlarining milliy-madaniy kod sifatida shakllanish xususiyatlari sanab o‘tiladi. O‘zbek antroponimlari milliy madaniyat nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: antroponim, milliy-madaniy kod, miliy madaniyat, motiv, tarixiylik, diniy ta’sir, ko‘pmillatlilik.

Zamonaviy tilshunoslar tillarni o‘rganish nafaqat tilshunoslikning o‘zi, balki tilshunoslik bilan bog‘liq bo‘lgan tegishli fanlarni ham o‘rganishni talab qilishini yaxshi tushunishadi. Xususan, til, madaniyat va boshqa fanlarning o‘zaro ta’siri masalalari tilshunoslar, folklorshunoslar, psixologlar, siyosatshunoslar, estetikashunoslar va madaniyatshunoslar tomonidan o‘rganish obyekti hisoblanadi.

So‘nggi yillarda fanlararo ularning yangi sohalari rivojlanib, antroponimlar ham olimlar va tadqiqotchilarning diqqat markazida turibdi.

Antroponimlar o‘zlari biriktirilgan obyektni unga o‘xshash ko‘plab obyektlardan ajratish uchun ishlatiladigan shaxsiy nomlar makonining yadrosini tashkil qiladi. Antroponimlar shaxsiy ism, otasining ismi, familiyasi, taxallusi, kriptonim, laqabi, andronimi, ginekonimi, patronimi kabi sinflarga bo‘linadi [4: 59].

E. S. Kubrikova ta’kidlashicha, ijtimoiy tuzilishda o‘z nomlarining o‘ziga xos xususiyatini o‘rganish odamlarni ushbu antroponimlar madaniy dominant omil deb hisoblanishini va milliy madaniy elementlar sifatida ishlatilishini tan olishga majbur qiladi. Shuning uchun u ma’lum bir etnik mansublikning o‘ziga xos xususiyatlarini, ya’ni lingvistik shaxsning o‘ziga xos turlarini ochib berishi mumkin [3:74].

Antroponimlar milliy madaniy koddir. Dunyodagi turli tillardagi antroponimlar o‘zlarining milliy xususiyatlariga ega, o‘z millatlari uchun noyob ma’lumotlarni yetkazishadi. E. M. Vereshchagin va V. G. Kostomarovning fikriga ko‘ra, barcha shaxsiy nomlar, shu jumladan shaxsiy ismlar, qaysi tilda taqdim etilishidan qat’iy nazar, yorqin etnik-madaniy semantikaga ega, chunki ularning guruh va shaxsiy ma’nosi to‘g‘ridan to‘g‘ri ushbu tilda so‘zlashadigan odamlar tarixi va madaniyatidan kelib chiqadi [1:103]. V. N. Telia esa shunday fikrda: “Til - bu etnos, xalq, millat mentalitetini shakllantirishda ishtirok etadi [6:13].

S. I. Vlastov va S. P. Florin barcha shaxsiy nomlar, ayniqsa, antroponimlarni milliylikni tashuvchilar sifatida ko‘rsatadilar [2:238]. Antroponimlar millatning milliy madaniyati bilan belgilanadi, ular milliy tilning urf-odatlarini va qoidalariga bo‘ysunadilar, odamlarning milliy-madaniy xususiyatlarining o‘zgarishi va rivojlanishini idrok etadilar.

Har bir xalqning o‘ziga xos nomlash an‘analari mavjud bo‘lib, ular antroponimlarning formulalarida, ularning alohida tashuvchiligida va umuman etnik jamoada, nomlash motivlarida, ismning tuzilishida va hokazolarda ifodalanadi.

Antroponimlarning asosiy funksional xususiyatlari insonni nomlash va unga murojaat qilish, shuningdek, shaxsning ijtimoiy hayotdagi ijtimoiy qiymatining nominativ qiymati va xususiyatlarini aks ettirishdir. Har bir xalqning o‘ziga xos nomlash tizimi va urf-odati bor, bu, asosan, antroponimlarning formulasi va shablonida, umumiy xususiyatlarni nomlaydigan individual shaxs va umumiylik, nomlash motivlari, butun etnik jihatdan antroponimlarning tuzilishi va boshqalarda, shuningdek, antroponimlarning joylashishi va tartibida aks etadi.

Antroponimlardagi milliy-madaniy kod turli tillardagi shaxsiy ismlarning o‘ziga xos xususiyatlariga ega ekanligini va ma‘lum bir millat uchun noyob ma‘lumotlarni yetkazishini anglatadi. Antroponimlarda milliy-madaniy kodning namoyon bo‘lishiga ba‘zi misollar: masalan, o‘zbek xalqi madaniyatida jamiyatning ahamiyati ta‘kidlangan, shuning uchun insonlarning to‘liq nomlanishida oila familiyasi birinchi bo‘lib, shaxs va shaxsni ifodalovchi ism familiyadan keyin qo‘yiladi. Shaxsning ismidan keyin esa, ota ismi keladi. Rus madaniyatida, aksincha, o‘z-o‘zini hurmat qilish va individuallik ta‘kidlangan, shuning uchun ism odatda familiyadan oldin qo‘yiladi.

O‘zbek xalqi kishi nomlarining to‘liq antroponimik formulasi uch qismli tuzilishdir: familiyasi + ism + otasining ismi. Masalan, Karimov Normurod Shonazar/ovich /o‘g‘li. Rus xalqi antroponimiyasi esa ism + familiya + ota ism; va muloyim muomala namunasi sifatida: ism + otasining ismi. Masalan: Aleksandr Sergeevich Pushkin, Aleksey Maksimovich. Antroponimlardagi familiyalar va ismlarning turli tartibi har bir xalqning milliy madaniyatlarini, shuningdek, turli xil guruh va individual munosabatlarni aks ettiradi,

Antroponimlar dunyoning milliy va lingvistik suratining parchalari va ajralmas qismidir. Antroponimlar odamlarni atrof-muhit va umuman ijtimoiy muhit bilan bog‘laydigan eng muhim aloqalardan biridir. Antroponimlar jamiyatdagi har bir inson atrofida butun til hamjamiyati va ushbu xalqning har bir alohida vakili tomonidan baham ko‘riladigan maxsus etnik-madaniy makonni tashkil qiladi.

Antroponimlar ma'lum bir davr xalqining dunyoqarashini, ma'naviy va moddiy sivilizatsiyasini ochib beradi.

V. Tartamella ta'kidlaganidek, ko'plab qadimiy madaniyatlarda nom bu insonning haqiqiy ma'naviy markazi hisoblangan, uning mohiyati ramziy shaklda yashiringan [7: 21-22]. Odamlar ongida mavjud bo'lgan nomlangan tushunchalar va ular bilan bog'liq fikrlar uning fikrlash tarzi va ijtimoiy muhit bilan belgilanadi. Antroponim shaxsning turini ifodalaydi, shuningdek, shaxsning ma'naviy-psixologik tuzilishini belgilaydi. Qadimiy davrdan to hozirgi kunda ham antroponim nom egasining taqdiri bilan bog'liq va kishi ismi uning xatti-harakatlariga va hatto ijtimoiy mavqeiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, deb ishoniladi.

Insoniyatning an'anaviy falsafasi nuqtayi nazaridan, antroponimlar tabiat va totemlarga sig'inishdan kelib chiqadi. Bu nafaqat bo'ri, burgut, arslon, ot, buqa va boshqa totemlar kabi o'zbek familiyalarida, balki o'simliklar va hayvonlar uchun so'zlarni o'z ichiga olgan ismlarda ham aks etadi. Ushbu metaforalar ism egasining xarakterini tasvirlash yoki ism egasiga baraka berish uchun ishlatiladi. Masalan, Bo'ri ismining qo'yilishi o'zbeklarda bo'ri totemi bilan bog'liq. Bugungi kunda ham Bo'riboy, Bo'ritosh, Bo'rixol, Bo'riniso kabi nomlar yangi tug'ilgan chaqaloqqa qo'yiladi. Totemistik qarashlar ta'sirida tishi bilan tug'ilgan bolalarga ham shu ismlar qo'yib kelingan.

Antroponimlar bu xalqning umumiy qiyofasi, milliy xarakteri va psixologik xususiyatlari, shuningdek o'ziga xos dunyoqarashidir. Xalqlarning milliy o'ziga xosligi izi va kodini o'z ichiga olgan milliy antroponim tizimi chuqur tarixiy ildizlarga ega va dunyoning noyob milliy manzarasini o'z ichiga oladi. Shuning uchun antroponimlar aniq milliy-madaniy xususiyatlarga, ya'ni milliy-madaniy kodga ega.

O'zbek antroponimlarida milliy-madaniy kod masalasi, o'zbek xalqining o'ziga xosligini, an'alarini va tarixini aks ettiruvchi muhim jihatlardan biridir. Bu jarayonda antroponimlar orqali milliy mintelitet, madaniy qadriyatlar va tarixiy o'zgarishlar o'z ifodasini topadi. Shunday ekan, o'zbek antroponimlarining milliy-madaniy kod sifatida shakllanishini quyidagi xususiyatlar bilan belgilash mumkin:

1. Tarixiy kontekst: o'zbek antroponimlari ko'pincha tarixiy shaxslar, voqealar yoki an'analarga bog'liqdir. Masalan, ba'zi ismlar tarixiy shaxslar, qahramonlar yoki buyuk mutafakkirlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin;

2. Milliy an'analar: o'zbek xalqi madaniyatida ismlarning ma'nosi va tanlanishi ko'pincha milliy qadriyatlarga asoslanadi. Ismlar ko'pincha ma'lum bir ma'no yoki ramzga ega bo'ladi, bu esa millatning ruhiyatini aks ettiradi;

3. Diniy ta'sir: o'zbek antroponimlarida Islom dini ta'siri, ayniqsa, sezilarli. Ko'plab ismlar diniy kelib chiqishga ega, bu esa o'z navbatida madaniy kodni shakllantiradi.

4. Ko'p millatlilik: O'zbekistonning ko'p millatli jamiyati antroponimlar orqali ham o'z ifodasini topadi. O'zbek ismlariga boshqa millatlarning ismlari bevosita ta'sir ko'rsatadi, bu esa madaniyatlararo aloqalarni ifodalaydi.

5. Yosh avlod va innovatsiya: hozirgi kunda yangi avlod o'z ismlarini tanlashda zamonaviylik va innovatsion yondashuvlarni qo'llamoqda. Bu jarayon milliy-madaniy kodni yangilanishiga olib keladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, antroponimlarida milliy-madaniy kod masalasi, xalqlarning madaniyati, tarixi va an'alarini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon orqali biz nafaqat ma'lum bir xalqning antroponimiyasini, ismlarining ma'nosi va kelib chiqishini, balki ularning jamiyatdagi o'rnini ham anglaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапиентемы /Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – Москва: Индрик, 2005 – 1040 с. – Текст: непосредственный.
2. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. — Изд. 5-е. — М.: Р. Валент, 2012 — 406 с.
3. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении: монография. М.: Наука, 1978 114 с.
4. Мадиева Г.Б. Теория и практика ономастики. Учебное пособие / Г.Б. Мадиева, В.И. Супрун. – Алматы: Қазақ университеті; Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2015 – 199 с.
5. Рылов Ю.А. Имена собственные в европейских языках. Романская и русская антропонимика. - М.: АСТ: Восток - Запад, 2006 - 311 с.
6. Телия В.Н. Культурная коннотация как способ воплощения культуры в языковой знак / В.Н. Телия // Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М., 1996 – С. 9-21.
7. Tartamella V. Nel cognome del popolo italiano. - Vienne-pierre, 1955